

3. Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1965-1905). Ист. Монография В 2 х т. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Х.: Репринт. Изд., 1993. – Т.1. – 572 с.
4. Багалей Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования / Д. И. Багалей. – Х.: тип. Адольфа Дарре., 1906. – 330 с.
5. Багалей Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губернии / Д.И. Багалей – Х.: тип. К. П. Счасни, 1890. – 486 с.
6. Багалей Д.И. Краткий исторический очерк торговли (приемущественно ярмарочной) в Харьковском крае./ Д. И. Багалей – Х.: Тип. Губернского правления, 1888. – 28 с.
7. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 3. – Оп.10. – Спр. 112.
8. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 3. – Оп.11. – Спр. 295.
9. Каразин В. Н. Сочинения письма и бумаги В. Н. Каразина / В. Н. Каразин; Собр. и ред. Д. И. Багалеем. – Х.: Тип. и литогр. Зильберберга, 1910. – 927 с.
10. Маслійчук В. Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII-XIX ст. / В. Л. Маслійчук – Х., 2007. – 400 с.
11. Мельгунов П.П. Очерки по истории русской торговли IX- XVIII вв. / П.П. Мельгунов. – М. Издание магазина "Сотрудник школ" А.К. Залеской, 1905. – 279 с.
12. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. / За ред. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. – К.: Наук.думка, 1991 – 220 с.
13. Роммель. Пять лет из истории Харьковского университета: Воспоминания о своём времени, о Харькове и Харьковском университете (1785-1815) / Роммель. – Х.: Ун. Типография., 1868. – 111 с.
14. Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения (1802-1825). – Т. I. – СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1875. – 1864 стб. – Режим доступу: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/8586-t-1-tsarstvovanie-imperatora-aleksandra-i-1802-1825-g-1875#page/164/mode/inspect/zoom/5>
15. Слюсарський А. Г. Слобідська Україна: Історичний нарис XVII-XVIII ст. / А. Г. Слюсарський – Х.: Харківське книжково-газетне видавництво, 1954. – 279 с.
16. Сумцов Н. Ф. Материалы для истории Харьковского университета / Н. Ф. Сумцов. – Х.: тип. Зильберберга, 1894. – 36 с.
17. Фойгт К. Историко-статистические записки об императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 г. / К. Фойгт. – Х.: Ун. Типография., 1859. – 174 с.
18. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет / Отв. ред. С. М. Короливский. – Х.: Изд-во Харьковского университета., 1955. – 386 с.

Рубан В. С. Участие купечества Слобожанщины в открытии университета в Харькове

В статье основное внимание уделяется вопросу участия купечества Слобожанщины в открытии Харьковского университета в 1804 году, особенно взносам торговых людей на строительство учебного заведения. Отдельно определены общие положения деятельности будущего университета. Автором проведено исследование по определению основных факторов, которые способствовали возникновению учебного заведения. Среди последних стоит отметить экономический рост Харькова благодаря активному развитию торговли, а так же возникновению в городе гимназии и училища.

Ключевые слова: университет, купечество, благотворительность, Слободская Украина, торговля, ярмарка

Ruban V. S. Participation in the opening of the merchants Slobozhanshchina University in Kharkov

The article focuses on the issue of participation in the opening of the merchants of Slobozhanshchina Kharkov University in 1804, especially the contributions of merchants on school construction site. Separately defined general terms of the university. Author conducted a study to determine the main factors that contributed to the educational institution. Among the latter, it is worth noting economic growth through the development of trade in Kharkov, as well as the appearance in high school and college

Keywords: University, merchants, charity, Sloboda Ukraine, trade, fair.

УДК-94(477):070

О. М. Біла

ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА ПІД ПРОВОДОМ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НА СТОРІНКАХ ВОЛИНСЬКОЇ ПРЕСИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Розглядаються історичні публікації на сторінках волинської преси XIX – початку XX століття, що виступають показником подій того часу, фактичного матеріалу та результатів історичних розвідок, присвячених проблемам історії козацтва та Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. А саме, в статті: виділено основні напрямки публікацій з даної тематики, проаналізовано змістове наповнення, визначено їх можливості для вивчення минулого волинського регіону та суспільної свідомості населення тогочасної Волині.

Ключові слова: волинська преса, Волинська губернія, Російська імперія, Визвольна війна, Богдан Хмельницький, періодичні видання.

Вивчення історії козацтва України було і залишається актуальним, та постійно відкриває нові горизонти для наукових пошуків сучасних дослідників. Адже, козацтво виступало вагомим фактором, який протягом багатьох років справляв значний вплив на всі сфери політичного, економічного і культурного життя тогочасної України. Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького (1648 – 1657 рр.) була своєрідним кульмінаційним моментом, який посприяв більш продуктивному розвитку і частковому втіленню ідей створення національної держави, української самовизначеності та самобутності.

Історико-краєзнавчі публікації XIX – початку XX століття на сторінках волинської періодики є показником поточних історичних подій, фактичного матеріалу та результатів історичних розвідок, які в сукупності складають важливий, специфічний джерельну базу для вивчення даного питання та розуміння яким чином їх бачили дослідники того часу.

Результати досліджень волинської періодики знайшли своє відображення у наукових працях: І. Міляевич [1], К. Сидоренко [2], Н. Сарапин [2], В. Мороз [3], П. Опанащук [4], І. Ярмошик [5] та інш. Ґрунтовним доробком Науково-дослідного центру періодики Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника НАН України з даної тематики є науковий збірник: «Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: історико-бібліографічне дослідження» у 2-х томах [6]. Проте на сьогоднішній день бракує цілісної історіографічної праці про історико-краєзнавчі публікації на сторінках волинської періодики XIX – початок XX століття. Тому комплексний огляд історичних матеріалів на її сторінках є актуальним і необхідним.

Завданням даної публікації є: історіографічний аналіз тематики та змісту історико-краєзнавчих досліджень історії козацтва та Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, визначення їх місця для сучасного вивчення минулого волинського регіону.

Джерельною базою цього дослідження для нас стали історичні статті таких періодичних видань Волинської губернії XIX – початку XX століття як «Волынские губернские ведомости», «Волынские епархиальные ведомости», «Волынская почта», «Вестник Волыни», «Волынская земля», «Почаевский листок», «Почаевские известия».

В результаті фронтального огляду періодичних видань ми виокремили основні тематичні напрямки статей, які стосуються проблеми дослідження, а саме: опису військових сутичок і знакових боїв Визвольної війни; ролі козаків у захисті православної віри і церкви на території України; аналізу діяльності Б. Хмельницького, та проведенню паралелей і порівнянь між його політичною діяльністю та інших козацьких ватажків, таких як: І. Мазепа, П. Дорошенко, П. Орлик, І. Брюховецький, К. Косинський, С. Наливайко, Г. Лобода, М. Залізняк, І. Гонта; вшанування подвигів козаків; фольклорні та поетичні замітки; зображувальні ілюстрації з супроводжувальною історичною довідкою. Перейдемо до розгляду кожного напрямку більш детально.

Тодішнім читачам для розуміння козацтва, як історичного явища пропонувався ряд понятійних категорій. Наприклад, саме поняття «козак» розтлумачувалося наступним чином: «козаки – деди наши, угнетаемые поляками, которые часто должны были оставлять землю, хозяйство, дома свои, жен и детей и ополчались на защиту» [7]. Або ж поняття «козацкий табор»: «останавливаясь на ночь они огораживались воезами, окопывались рвами, устанавливали палатки, расставляли стражу – то козацкий табор» [7]. Автори досліджуваних статей коротко інформують про військові частини – полки, зброю козаків: «ружьями, саблями, а то просто топорами и косами защищались» [7], про Запорізьку Січ: «у них была своя крепость с пушками, свое начальство с гетманом во главе, своя церковь, крепость эта называлась Сечь Запорожская» [8].

Також для зацікавлення читачської аудиторії та більшої наглядності в цей час свого поширення набрали ілюстрації з супроводжувальною довідкою. Ці зображення були присвячені козацькій тематиці. Публікували їх з просвітницькою метою для ознайомлення з історією становлення та розвитку Війська Запорозького. На них зображували устрій Запорізької Січі, відомих українських гетьманів, бойові дії, чи то просто типового козака, щоб читач мав уявлення про його зовнішній вигляд, одяг, озброєння. Так ми можемо звернути увагу на деякі з них: «Козацька Рада» [9], «Сечь Запорожская» [8], «Козацкий табор» [7], «Как отбивается последний казак» [10], «Памятник Богдану Хмельницкому» [11], «Малороссийский казак» [12].

Група статей присвячувалася опису військових сутичок і знакових боїв Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Автори даних заміток давали можливість читачу зануритися в хід історичних подій, бойові баталії, описували місця, де вони відбулися, а потім актуалізували необхідність вшанування подвигів козаків. Даний заклик пронизував кожну з публікацій. Адже, в ті часи багато цих історичних пам'яток були занедбані.

Так у замітці «Битва под Пляшевой» [12] розповідалося про хід Берестейської битви (18 червня – 30 червня 1651 р), в якій брали участь: з одного боку – Військо Запорозьке на чолі з Б. Хмельницьким і союзне йому кримськотатарське військо на чолі з Ісламом III Гераєм, та військо Речі Посполитої під керівництвом Яна Казимира – з іншого.

Автор, який не зазначив свого імені досить детально переповів хід битви, навів численні деталі. Його розповідь дуже емоційна. Прослідковується, що симпатії дослідника були явно на боці козаків, він підкреслював їх мужність, героїзм, самопожертву у боротьбі за рідну землю і особливо православну віру: «козаки бились до последней возможности и тысячами клали свои головы», «предпочитали лучше утонуть, чем достаться врагам», «все они до одного там полягли». Він, зазначав, що в цій битві загинуло більше 30 тис. захисників. І на завершення історичної довідки оповідач палко закликав читачів: «Теперь мы собираемся отблагодарить тех, кто остался не погребенным по злой воле врагов наших – ляхов». При цьому для порівняння вшанування нами і поляками своїх воїнів зазначалося про те, що поляки побудували «берестечский костел, с того времени со значением католической лавры на Волыни», куди вони за словами автора «русских крестьян заманивали по средствам лжи, будто у одной из статуй в костеле вырастают на голове волосы».

В статті «Братья малороссы!» [13] священник Віталій також згадував події 1651 р. та козацькі могили, що залишилися по тому під Пляшевою (Дубнівського повіту поряд з м. Берстечко). «Более тридцати тысячи козаков легло тогда на полях под Пляшевой – весь цвет, вся сила народа нашего. Телами их покрыта была земля на несколько верст, и никто не решался их похоронить, боясь поляков. Долго потом белели те

поля от костей козацких, как от снега». Оповідач описав географічні особливості території бою, і згадав про подвиг останнього козака. За словами автора він сів в човен і почав плити, коли його обступили і хотіли взяти в полон з закликами: «Здавайся, мы дадим тебе жизнь!». Козак рішуче відповів ворогам: «Не нужно мне вашей милости, зачем жить без воли?» і був вбитий. Автор з сумом зазначав, що над могилами героїв не було навіть дерев'яного хрестика і територія належала приватній особі. Як підсумок він пропонував позиційні рішення: «выпросить или выкупить дорогое место; поставит памятник; каждый год собираться и поминать; выстроить часовню или церковь».

Заклик вшанування подвигів козаків прослідковується і в наступних статтях «Повинні ми поставити пам'ятник прадідам нашим козакам під Пляшевой» [14], «Козацкие могилы под Пляшевой» [10] та «Забытые могилы» [15]: «С горестью покинул я те места, где столько когда-то мужества и любви горело в сердцах людей, шедших на верную смерть ...где теперь такое запустение» [15].

Визначити, що слугувало джерельною базою для написання цих історико-краєзнавчих публікацій досить важко, але в деяких з них ми знайшли частково відомості про це. Наприклад, в статті «Козацкие могилы под Пляшевой» [10] про Берестейську битву сам дослідник зазначив про використанні ним праці і порекомендував читачам більш детально ознайомитися з ними: Д. Бантиш-Каменського «История Малороссии», М. Аркаса «История Украины-Руси», М. Теодоровича «Историко-статистическое описание церквей и приходов волынской епархии».

Неабиякий емоційний вплив на читацьку аудиторію справляли фольклорні та поетичні замітки, які набрали свого поширення на сторінках періодики того часу. Так, наприклад, вірш «Где вы, Орлы Русские сизокрылые?»: «Собирали Русь предки наши витязи. Устилали они степи своими косточками, Поливали поля своею кровью алою. Все для нас только, Русских правнуков. Заповедали намь, своим правнукам. Хранить землю святую Русскую, Не отдавать ни пяди кормилицы» [16]. В цих літературних творах ми можемо прослідкувати характерну, хоч завуальовану, але загальну ідеологічну проросійську спрямованість. Адже, не можливо залишити не поміченим наголос на намаганні віднести феномен і заслуги козацтва до «Великороссии».

Наступний, не менш патріотичний, вірш Короната Стефановича «Про що плакали – говорылы козацьки могилы»: «Сыдив я и день... Пидо мною. Чорнили козацьки могилы; В той вечер вони меж собою. Тыхенько про щось говорылы. Прислухався: тож вони плачуть, Що чурстви на свети так люде, Що биднии, вдяки не бачать. Видь ныхь, и колы вона буде?» [17].

Прикладом поезії даної тематики є вірш українською мовою Т. Шевченка: «Ой чого ты почорніло зеленее поле? Почорніло я оть крові. Почорніло я оттого, Що вкруг містечка Берестечка, На чотыре мылі, Мене славні козаченькі. Своімь трупомь вкрыли» на шпальтах газети «Почаевский листок» [10]. Цікавим є те, що автор замітки не посилається на творця літературного твору, а підписав його просто «песня» – як приклад фольклору. Таке явище могло бути спричинене наслідками прийняття Валуєвського указу 18 липня 1863 р. в якому зазначалося «...никогого особенно малороссійскаго языка не было, нет і быть не может» цей документ значно обмежив свободу друку і слова українських журналів і газет.

Данні краєзнавчі замітки мали пізнавальне і водночас морально-виховне значення та як показала історія дали свої очікувані плоди. На цих місцях будувалися каплиці та церкви, де здійснювалися молебні, для вшанування пам'яті загиблих козаків. Під кінець 1914 р. в с. Пляшева (сучасна Рівненська область) було побудовано заповідний комплекс, що і зараз продовжує існувати і носить назву «Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» або «Козацькі Могили». В 1912 р. на о-в Журавлиха перенесли з с. Острова церкву св. Михайла (XVII ст.). А у 1910–1914 рр. побудували церкву св. Георгія Переможця. Про ці події знаходимо також згадки: «Иконостас главного георгиевского алтаря будет изготовлен из красного шлифованного гранита подряд сделан за 2700 руб., большой войсковый колокол въ 800 пудов изготовит финляндский завод за 16 т. руб.; член государственной думы Григорий Николаевич Беляев пожертвовал старинной козацкой церкви паникадило въ 300 руб.» [18].

Аналіз наступної групи статей, дав можливість показати значення козаків в захисті православної віри і церкви на території України.

Так в історико-краєзнавчій статті «Типы деятелей православия на Волыни. Казачество и Богдан Хмельницкий» [19] знаходимо наступне підтвердження цьому: «Казачество имело для защиты Православия такую военную силу которой лишены были все другие сословия». В ній головна увага зосереджувалася на постаті Б. Хмельницького, зокрема щодо його бою під Жовтими водами (19 квітня – 6 травня 1648 р.), під Корсунем (15 – 16 травня 1648 р.), під Зборовим (серпень 1649 р.), під Берестечком (червень – липень 1651 р.).

В наступному дослідженні «Социнианское движение на Волыни», яке дотичне до вивчення проблем захисту віри православних козаками і спротиву інакомислячям автор О. Фотинський [20] аналізує розповсюдження соціальних ідей на Волині, та зазначає про несприйняття її козацтвом.

У звітній публікації Ф. Бельського «Объ исторических памятникахъ Волыни, какъ средствахъ объединения и патриотическаго воспитания народа» [18] піднімалися питання зовнішніх відносин Речі Посполитої і Російської імперії, а також їх вплив на Волинську губернію. Засуджувалося розповсюдження польської пропаганди для окатоличення православного люду. І як протидія цьому пропонувалося «могущественное средство – исторические памятники... в несчетном количестве, создавались мученические венцы под Берестечком в Пляшевой, Дубне и Луцке, Заславе и Староконстантинове, Житомире и Кодне». Визначальну роль серед таких пам'яток «русской народности» надавали «Украине с Запорожской Сечью, которая возникала как новый толчок к жизни. Сюда стекалось все, что дорожило своей свободой, пренебрегало

опасностью, лишь бы сохранить то, что что считалось выше всякого блага – народность и веру» [18]. Серед таких славних пам'яток в статті перераховувалися і вже вище згадувані Пляшевицькі могили під Берестечком.

Ще одним із прикладів засудження поширення католицизму слугують думки священника, який скорочено означив себе «И. Пор». В замітці «Берегите казачество – в нем спасение России» [21] викладає своє бачення проблеми: «Есть казаки перешедшие в жидовскую веру и все же остающиеся в казачьем сословии, зарегистрировалось 72 жидовские фамилии» і тут же пропонує шляхи вирішення цієї проблеми: «исключать из войска исповедующих иудейскую веру казаков. Казаком может быть только православный, единоверец, старообрядец и даже мусульманин, но ни в коем случае не жид».

Замітка «Мазепинцы и Богдановцы» [22] дає нам більш показовий і оціночний аналіз діяльності Б. Хмельницького.

З перших рядків статті були згадані і засуджені наступні вже опубліковані дослідження: «Украинская опасность», «Самостийность Украины», «Мазепинское движение». За словами автора в них «истинно-русские» письменники дозволяли собі: «призывать правительство и разного рода черносотенные группы к открытой борьбе всеми возможными средствами с так называемым украинским движением». До цієї когорти відносили представників української преси, українських наукових і культурно-просвітницьких товариств і взагалі всіх тих хто проявляв свої симпатії до національного відродження українського народу. Мета цього руху визначалася наступним чином: «отделение Малороссии от Великороссии». Зазначалося про введення представниками цього руху таких понять як «мазепинцы», «мазепинство», «мазепинское движение», тобто, як ми бачимо, похідних від імені гетьмана І. Мазепи (1639–1709 рр.). Інша ж частина, південноросійські чорносотенці українського походження, називали себе «богдановцами». Таку назву, зазначає автор, запропонував «киевский «украинец» гражданин Савенко» намагаючись відмежуватися цим від «изменников-мазепинцев». Нами ж було з'ясовано, що «громадянин Савенко» ніхто інший як А. І. Савенко (1874–1922 рр.) відомий в той час російський політичний і громадський діяч, публіцист, журналіст, більше того один із засновників Київського клубу російських націоналістів (1908–1918 рр.), провідний ідеолог російського націоналізму і малоросійської ідентичності на Україні на початку ХХ століття. Його численні політичні замітки були своєрідним викликом українству і українському націоналізму. Виходячи з цього, його цілі в даному запровадженні стали для нас цілком зрозумілими.

Сам автор досліджуваної нами статті, нажаль не відомий, вказує на помилковості вище описаних термінів даних цим ідеологічним рухам. Зробив він це за допомогою порівняльного аналізу діяльності гетьманів України, їх поглядів і кроків, щодо державницької ідеї, таких як: І. Мазепа, Б. Хмельницького, П. Дорошенка, П. Орлика, І. Брюховецького.

Ми припускаємо, що він був одним із послідовників поглядів історика М. Грушевського. Про що свідчить, підкріплення його висновків історико-публіцистичними коментарями наставника з «Літературно-наукового вісника» і більше того він підписав саму статтю його ініціалами, скоріше за все через страх переслідування за сміливі промови про державницьку самовизначеність України, висвітлені на сторінках волинського видання.

Наведемо найбільш актуальні для нас оцінки постаті Б. Хмельницького: «Б. Хмельницький – ярко выраженный автономист, сознательный носитель идеи украинской государственности, понимал отрицательное отношение Москвы к украинской автономии, искал поддержку у других государств». І як ми знаємо, зупинився він на союзі зі Швецією. В статті проводиться паралель між союзом Б. Хмельницького з Швецією проти Польщі і потім встановленого союзу І. Мазепи – «это было определено только возобновление союза, он пошел по следам своего предшественника». Ці події висвітлені на основі знайденої в шведських актах декларації українським істориком М. В. Молчановским (1858 – 1906 рр.). «Мазепа не вполне заслуженно попал в роль классического представителя украинского ирридентизма, и уж совсем абсурдным нужно признать противопоставление ему Богдана, как представителя московской лояльности». Автор наголошував, що в історії були представники з більш радикальними поглядами щодо української державної ідеї, які значно різкіше і сильніше висловлювалися ніж І. Мазепа: «У Мазепи для такой роли не было ни трагической стойкости Дорошенка, ни безпредельной выносливости Орлика... что он скрывал в тайниках своей души осталось для нас скрытым он плыл по течению московского центризма». Тому спроби протиставити Б. Хмельницького «мазепинцям» і зробити його «патроном» по знищенню українського сепаратизму були безуспішними. До того ж автор з співчуттям ставиться і до самого І. Мазепи: його запізніла зміна і переорієнтація поглядів в захисника української свободи від «московского тиранского ига» не дала очікуваного результату і сама ж влада Російської імперії зробила з нього трагічну фігуру «свалив на его голову все грехи украинского мира, проклявши его страшными клятвами, как несмышленного злодея».

Як бачимо, для одних історичних діячів виникали гострі конфлікти з політикою Російської імперії, інші осуджували її дії, але при цьому все ж не переставали бути прибічниками державного зв'язку Росії з Україною, та спільним для них було одне «ни они, ни все украинское общество, ни весь народ украинский, не отказывались от своей национальной физиономии, исторически сложившейся особенности» [22].

Для періодичних видань «Волинских губернских ведомостей» і «Волинских епархиальных ведомостей» були характерні краєзнавчі дослідження історії сіл і міст та опублікування відповідних статей. Так серед фактажу цих статей ми проаналізували оцінки діяльності козацького війська на території Волині під час бойових дій проти Речі Посполитої, а саме їх вплив на зміну особливостей розташування населених пунктів чи їх поселенців. В статті «Заметки о селе Бачмановке и ея окрестностях» автор Жолтовский пише:

«Смуты происходившие в 17 веке, по случаю восстания козачества, а с ним и всего малорусского народа против поляков, на защиту угнетенной народности и веры православной, произвели в Бачмановке эту перемену... селение было одним из театров войны, ожесточенные поляки и необузданные татары, призванные Хмельником на помощь, не щадили здесь ничего. Одни из мщения, другие по необузданной алчности к грабёжам и обогащению предали здесь все огню и мечу... уstraшенные жители покидали всё и бежали» [23]. Це було тим самим наслідком дозволу хана вільно спустошувати край, повертаючись назад. До того ж як ми знаємо хан Іслам-Грей намагався проводити політику «рівноваги сил», що сприяла б взаємному виснаженню України й Польщі та надавала б можливість Криму відігравати провідну роль у Південно-Східній Європі.

На основі проведеного дослідження, робимо висновок, що волинська періодика XIX – початку XX століття містить цікаві історико-краєзнавчі публікації, які стосуються історії козацтва та Визвольної війни. Відображення цієї проблематики в тогочасних засобах масової інформації засвідчує інтерес українського читача до козацтва. Як правило, статті даної тематики містять оглядовий аналіз та не є фахово-науковими, але вони досить важливі в плані вивчення ментальності волинського суспільства і тих хто писали данні статті, а саме – священиків і чиновників керівних структур Волинської губернії. Дослідження супроводжуються патріотичним пафосом, переважно з позицій російської державності і російського православ'я, іноді навіть з нотками антисемітизму і антиукраїнства.

Джерела та література

1. Мілясевич І. В. Періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX століття: Історико-бібліографічне дослідження / І. В. Мілясевич; наук. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2004. – 376 с.
2. Мороз В. В. Преса Волинської губернії та загальноімперська періодика кінця XIX – поч. XX ст. [Електронний ресурс] / В. В. Мороз // Збірник навч.-метод. матеріалів і наукових статей історичного факультету. – 2007. – Вип. 13. – С. 37 – 43. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znmm/2007_13/R1/Moroz.pdf.
3. Сидоренко К., Сарапин Н. Становлення та розвиток преси Волинської губернії / К. Сидоренко, Н. Сарапин // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2002. – С. 11 – 16.
4. Опанащук П. В. Преса як фактор повсякденного життя населення Волині на поч. XX ст. [Електронний ресурс] / П. В. Опанащук // Наукові записки з історії України: Збірник наукових статей. – Вип. 29. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 142 – 146. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZzUI/2012_29/142_146.PDF
5. Ярмошик І. І. Історія українського козацтва в дослідженнях волинських краєзнавців друг. полов. XIX ст. / І. І. Ярмошик // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К.: 2002. – Вип. 11. – С. 221 – 224; Ярмошик І. І. Історія українського козацтва в дослідженнях Ореста Фотинського (1862 – 1931 рр.) / І. І. Ярмошик // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К.: 2004. – Вип. 13. – С. 171 – 175.
6. Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: іст.-бібліогр. досл.: в 2 т. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ «Науково-дослідний центр періодики»; [М. В. Галушко, М. М. Романюк, керів. проекту Л. В. Сніцарчук]. – Львів: Оріяна-Нова, 2007.
7. Козацький табор // Почаевские известия. – 1908. – № 630. – 2 декабря. – С. 3.
8. Сечь Запорожская // Почаевские известия. – 1908. – № 629. – 1 декабря. – С. 2.
9. Козацкая Рада (с древней картины) // Почаевские известия. – 1908. – № 624. – 25 ноября. – С. 3.
10. Козацкие могилы под Пляшевой // Почаевский листок. – 1909. – № 38. – С. 1.
11. Памятник Богдану Хмельницкому // Почаевские известия. – 1908. – № 765. – 27 мая. – С. 3.
12. Битва под Пляшевой // Почаевские известия. – 1907. – № 184. – 21 августа. – С. 3 – 4.
13. А. Виталий. Братья малороссы! / Виталий А. // Почаевские известия. – 1907. – № 184. – 21 августа. – С. 1 – 2.
14. Кашубський Виктор. Повинні ми поставити пам'ятник прадідам нашим козакам під Пляшевой / Виктор Кашубський // Почаевские известия. – 1908. – № 539. – 29 июля. – С. 2 – 4.
15. Забытые могилы // Почаевские известия. – 1907. – № 184. – 21 августа. – С. 2 – 3.
16. Где вы, Орлы Русские сизокрылые? // Почаевские известия. – 1908. – № 626. – 27 ноября. – С. 2.
17. Коронать Стефанович. Про що плакали / Стефанович Коронать. // Почаевские известия. – 1907. – № 184. – 21 августа. – С. 2.
18. Фортунат Бельский. Обь исторических памятниках Волини, какь средствахь объединения и патриотического воспитания народа / Бельский Фортунат // Почаевский листок. – 1909. – № 55. – 6 октября. – С. 7 – 8.
19. Типы деятелей православия на Волини. Козачество и Богдан Хмельницкий // Волинские губернские ведомости. – 1892. – № 45. – 23 мая. – С. 6.
20. Фотинский О. Социнианское движение на Волини / О. Фотинский // Волинские епархиальные ведомости. – 1894. – № 25. – С. 709 – 717.
21. Пор. И. Берегите казачество – в нем спасение России / И. Пор. // Вестник Волини. – 1908. – 3 февраля. – № 27. – С. 1 – 2.
22. Грушевський М. Мазепинцы и Богдановцы / М. Грушевський // Волинская почта. – 1912. – 3 апреля. – № 84. – С. 2 – 3.
23. Жолтовский. Заметки о селе Бачмановке и ея окрестностях / Жолтовский // Волинские губернские ведомости. – 1866. – № 3. – 15 января. – С. 23.7

Била О. Н. Освободительная война под предводительством Б. Хмельницкого на страницах волинской прессы XIX – начале XX в.

Рассматриваются исторические публикации на страницах волинской прессы XIX – начала XX века, которые выступают указателем событий того времени, фактического материала и результатов исторических исследований, посвященных проблемам истории казачества и Освободительной войны под предводительством Богдана Хмельницкого. А именно, в статье: выделены основные направления публикаций по данной тематике, проанализировано содержательное наполнение, определены их возможности для изучения прошлого волинского региона и общественного сознания населения тогдашней Волини.

Ключевые слова: волинская пресса, Волинская губерния, Российская империя, Освободительная война, Богдан Хмельницкий, периодические издания.

Bila O. M. Liberation War under Bohdan Khmelnytsky on the pages of Volyn Press in the XIX – beginning of the XX centuries

Being considered historical publications on the pages of Volyn press in the XIX – early XX centuries, which are pointer of the events of those times, nonfictional sources and results of historic investigations dedicated to the problems of history of Cossacks and Liberation War under B. Khmelnytsky. Namely in the article have been: evolved the main directions of publications on this subjects, analyzed meaningful, determined their opportunities for exploring of the past of Volyn region and social consciousness of the people at that time, which lived in Volyn.

Keywords: Volyn Press, Volyn Guberniya, Russian Empire, Liberation War, Bohdan Khmelnytsky, periodic publications.

УДК 94:551.501(477.5)

О. В. Волос

ЗАХОДИ ЗЕМСТВ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПО БОРОТЬБІ З ХОВРАХАМИ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті йдеться про становлення системи боротьби з ховрахи в південному регіоні. Увага акцентується на діяльності земських установ, які були рушійною силою в цій системі, та чимало зробили для подолання важливої соціально-економічної проблеми, від якої потерпало населення краю, та чималих втрат зазнавало сільське господарство. Проаналізовані практичні справи окремих повітових земських і міських управ Херсонської губернії та їх активність щодо об'єднання зусиль місцевих виборних органів самоврядування та жителів регіону для вирішення багатьох нагальних проблем.

Ключові слова: земство, ховрахи, ховрашкова повинність, агрономічна діяльність, сільське господарство.

Провідною галуззю економіки українських губерній останньої третини ХІХ – початку ХХ століття залишалося сільське господарство. Вирощування зернових культур завжди відігравало вагомий роль у структурі сільського господарства, як основи харчування населення. Для розвитку сільського господарства південної України цього періоду було характерне орієнтування на прискорений розвиток товарного зернового господарства зі ставкою на виробництво високотоварних експортних культур – переважно пшениці. Але зернове виробництво завжди потерпало від багатьох серйозних проблем, серед яких особливо слід виділити чималі збитки, що зазнавало господарство від ховрахів. Ніхто не міг передбачити наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, що майже через сотню літ найбільший ворог жителів сільської місцевості – ховрах, від якого потерпали не одне століття, стане рідкістю. Саме з другої половини ХІХ століття боротьба із шкідником зернових починає набирати планового та організованого характеру. Земські установи виступили ініціаторами багатьох починань у сфері сільського господарства та почали надавати допомогу населенню щодо вирішення багатьох проблем. Завданням автора статті є дослідження на основі нових, ще не введених до наукового обігу джерел, земської діяльності в цілому та визначення ролі повітових земств губернії в подоланні окремих негараздів у сільському господарстві, що охоплює останню третину ХІХ – початок ХХ століття.

Історіографія агрономічної діяльності земських установ досить різнопланова. Саме земства в певні періоди свого існування стали ініціаторами щодо подолання соціально-економічних негараздів у своїх регіонах, серед яких й боротьба з ховрахи, що відносилася до сфери агрономічної діяльності місцевих виборних органів самоврядування. Дослідження були проведені як вітчизняними, так і зарубіжними істориками. Величезний внесок у вивчення земської проблематики внесли також дослідження регіональних істориків, що дозволило скласти цілісну картину агрономічної діяльності земств України та сформулювати уявлення про роль органів місцевого самоврядування у житті України на межі ХІХ – ХХ століття.

Вітчизняна історіографія досліджуваної проблеми визначається трьома основними періодами. Перший період співвідноситься з епохою дореволюційної історіографії 60-х років ХІХ – початку ХХ століття та поділяється на два основні етапи: з 1864 року по 80-ті роки ХІХ століття (перший етап); з другої половини 80-х років ХІХ століття до 1917 року (другий етап). Другий період – епоха радянської історіографії, хронологічні рамки якого, 1917 – 1990 роки, що також складається з двох етапів: перший – з 1917 року по 60-ті роки та другий – з 60-х до 90-х років ХХ століття. Третій період – час пострадянських досліджень, починається в 90-х роках ХХ століття та триває до теперішнього часу.

Проведена в Росії земська реформа 1864 року, викликала бурхливу реакцію сучасників. Від істориків, юристів і публіцистів тих років була потрібна оцінка перспектив майбутньої діяльності органів місцевого самоврядування, а також пропозиції щодо її подальшого розвитку.

На першому етапі розвитку дореволюційної історіографії дослідниками розглядалися питання правового статусу земських установ і перспективи можливого надання їм більшої фінансової та господарської автономії. Це викликало неоднозначні, а часом і суперечливі думки. Праць, що характеризують безпосередньо агрономічну діяльність земства (зважаючи на те, що дана земська